

CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2023/4. SZÁM

MENEKÜLTEK ÉS MŰKÖDÉSÜKBEN AKADÁLYOZOTTAK

AZ 1918 ŐSZÉN KIBONTAKOZÓ MENEKÜLTVÁLSÁGRA
ADOTT ELSŐ VÁLSÁGKEZELŐ INTÉZKEDÉSEK

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS

Felelős szerkesztő: Bödők Gergely

© Kollár János Miklós, 2023

© Clio Intézet, 2023

A kiadvány a Miniszterelnökség támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:

Clio Intézet Nonprofit Kft.

1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967

<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: A Vári család magyarországi "otthona" a húszas években. Fotó: Vári család.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu

www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

- 4 BEVEZETÉS
- 5 KEZDETI INTÉZKEDÉSEK
- 8 EGY MÁSODIK KORMÁNYBIZTOS
KINEVEZÉSE
- 11 TISZTÁZATLAN HATÁSKÖRÖK
- 13 DE VOLT-E AKKOR KÜLÖNBSÉG
„MENEKÜLT ÉS MENEKÜLT” KÖZÖTT?
- 16 ÖSSZEGZÉS
- 18 IRATOK
- 28 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

I. Bevezetés

Az államiságának kereteit sokkoló sebességgel elvesztő, közigazgatását fenntartani képtelen Magyar Királyság politikai vezetése 1918 őszére számos olyan horderejű problémával kellett szembenézzen, melyek megoldása akkor is hatalmas kihívás elé állította volna az ország teljesítő képességét, ha annak nem egy vesztes háborút kellett volna maga mögött tudnia. Miközben a frontokról több százezer katona özönlött a hátszágba, akiket élelmezni, leszerelni és újra integrálni kellett a mindennapi életbe, még számos levéltári iratot találni az 1916-ban elmenekültek¹ visszatelepítési ügyeiről (kárfelemelés, segélyezés, állami újjáépítő akciók tervezése, erdélyrészi moratórium), sőt talán még vissza se jutott mindenki az érintett székelyföldi megyékbe, amikor 1918 őszén újabb menekülthullám indult az ország belseje, legfőképpen Budapest felé. Megállapítható, hogy az első menekültek attitűdjét inkább a rémület, egyfajta spontán mozgás jellemezte, hiszen a korai hónapokban még meglehetősen kevesen gondoltak bele az elképzelhetetlenbe, miszerint a megszállás tartós, netán végleges maradhat. Másfelől, a belgrádi katonai konvenció értelmében, maga a Károlyi-kormány is a helyben maradásra, a hűségeskü megtagadására ösztönözte az állami tisztviselőket, hiszen úgy gondolták, hogy a közigazgatás a békedöntésig magyar marad. Az utódállamok agresszív fellépése nyomán azonban a „mozgás” addigi jellege hamarosan megváltozott és tömeges meneküléssé terebélyesedett. A magyar állam 1919 őszétől tett menekültügyi erőfeszítéseit már számos tanulmány vizsgálta, és ha átfogó monográfia a témakörben még nem is született, az ellenforradalmi időszak menekültpolitikájának sarokpontjait már jól ismerjük.²

A repatriálókkal önállóan, intézményesült formában 1919 szeptemberétől kezdett el foglalkozni a magyar államigazgatás, majd 1920 áprilisában hívták életre a Petrichevich Horváth Emil által vezetett Országos Menekültügyi Hivatalt (OMH), amely szervezet szorosan Bethlen István és a Miniszterelnökség felügyelete alá lett rendelve. A kezdetben a belügyi-, majd a népjóléti tárca hivatali rendjébe tagozott intézmény 350 ezer menekültet regisztrált, az elmúlt évek kutatási eredményei folytán ugyanakkor ma már tudjuk, hogy a repatriálók valós száma mintegy 400–450 ezer főre tehető.³ A két érték különbsége alapján jól látszik, hogy a Népköztársaság és a

¹ 1916 augusztusának utolsó napjaiban a román királyi hadsereg a bukaresti szerződésben foglaltak értelmében megtámadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. Habár a román alakulatokat a német és osztrák–magyar csapatok október végére kiszorították Erdélyből, az érintett, javarészt székely vármegyékből legjobb tudomásunk szerint mintegy 200 ezer székely menekült a Király-hágón túli területekre. Az 1916 őszén lezajlott eseményekre az 1918-ban kezdődő menekültválság főpróbájaként is tekinthetünk.

² A teljesség igénye nélkül: Ablonczy, 2020.; Csóti, 2022.; Kollár, 2023.; Koloh 2020.; Szűts István Gergely, 2018.

³ Koloh, 2020: 22.; Petrichevich, 1924.

Tanácsköztársaság idején is jócskán érkeztek menekültek, akiknek fogadására, elhelyezésük és segélyezésük érdekében főleg a Károlyi-, majd a Berinkey-kabinetek idején történtek központilag ellenőrzött erőfeszítések.

II. Kezdeti intézkedések

A menekülni kényszerült községi, kör- és segédjegyzők személyi viszonyainak rendezéséről első ízben az 5244/1918. M.E. (1918. november 13.) számú rendelet értekezett, mely felhatalmazta a főispánt (kormánybiztost), hogy saját vármegyéjének területén, ha a jegyző személyes biztonságának veszélyeztetése miatt szolgálati helyét elhagyni kényszerült, más községbe helyezze. A szolgálati helyét elhagyó tisztviselő köteles volt bejelenteni menekülésének okát, illetve új tartózkodási helyét, és ha nyolc nap leteltével még mindig nem volt biztonságos a visszatérése, akkor a fizetésén felül napi 20 korona napidíjat és útiköltség térítést igényelhetett, melyet akár egy (később három) hónappal előre is megkaphatott.⁴ A rendelet vonatkozó intézkedései nem csak az utódállamok előretörésének következtében elmenekültekre értendők, szó esik ugyanis olyan tisztviselőkről, akik az 1918 őszén kibontakozó „parasztság” vagy vidék „forradalmának”⁵ fosztogatásai következtében hagyták el állomáshelyeiket.

A rendkívüli állapotok következtében, röviddel a fent idézett miniszterelnöki rendelet megszületését követően, a Belügyminisztérium november 19-én elsőként az „eltávozott” vármegyei (147991/1918. B.M.) alkalmazottak anyagi helyzetének enyhítésének mikéntjeit konkretizálta. Már ekkor jól látszódott, hogy a belügy illetékesei tisztában voltak vele, hogy mi teszi a különbséget „menekült és menekült” között: *„A népakarat forradalmi megnyilvánulásának izgó hangulatát rendbontó elemek egyes vidékeken fosztogatásokra és egyéb visszaélésekre használták fel. Ezek a rendzavarók néhol a közigazgatási tisztviselőkkel szemben is olyan fenyegetőleg léptek fel, hogy az illető tisztviselők kénytelenek voltak hivatali székhelyükről elmenekülni. Az országba betört idegen csapatok is több helyről elűzték a közigazgatási tisztviselőket, másutt pedig olyanok készítették a tisztviselőket a menekülésre, akik a batóságokkal való rendelkezésre magukat az adott viszonyok között jogosultaknak tartották.”*⁶ A vármegyékkel történt hivatalos érintkezés során keletkezett ügyiratokban kormányzati oldalról ugyancsak több esetben

⁴ A székhelyükről eltávozni kényszerült községi, és segédjegyzők személyi viszonyainak rendezése. *Belügyi közlöny* 1918. november 17., 1573–1574.

⁵ 1918 novemberében addig sosem látott paraszti forradalom bontakozott ki Magyarországon, mely az egész ország területére kiterjedt és a legóvatosabb becslések szerint is százezreket mozgatott meg. Ekkor fosztják ki a friss miniszterelnök Károlyi Mihály parádi kastélyát, ekkor kell a későbbi miniszterelnöknek, Bethlen Istvánnak az éj leple alatt elmenekülnie családjával Mezősámsondról, de a román parasztok nem kímélték Mihályi Tivadar (Theodor Mihali) román nacionalista vezér nagyilondai birtokait sem. A megmozdulásoknak nem volt egységes ideológiája, csupán az úrellenség, mely nemzetiségi vidékeken könnyen társult magyargyűlölettel, antiszemitizmussal. Lásd: Hatos, 2018: 172–186.

⁶ Magyarországi Rendeletek Tára, 1918: 2404.

megjegyezték, hogy egyes menekültek esetében a mihamarabbi visszatérés (mely a központi célkitűzések egyik kiemelkedően fontos eleme volt) „leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik” (hiszen a megszálló katonaság és adminisztráció ezt lehetetlenné teszi), mely megállapítások egyértelműen összeesengnek a fenti idézettel.⁷ Az idézet utolsó mondatának második fele pedig akár utalhat a belgrádi katonai konvenció által meghagyandó magyar közigazgatás idegen csapatok általi elüldözésére. Ez meglehetősen fontos adalék, a Károlyi-kormány ugyanis még hosszú ideig bízott a magyar közigazgatás megszállt területeken való „fenntarthatóságán”, ennek következtében a menekültek kérdést súlyosságát még hosszú ideig nem tudta helyiértékén kezelni.

Négy nappal később, november 23-án a menekült városi (150000/1918. B. M.) alkalmazottak helyzetét is rendezni kívánták,⁸ majd ugyancsak 1918. november 23-án, a 150330/1918. B.M.⁹ számú körrendelet értelmében tovább bővült a segélyezettek köre „az idegen csapatok által történt területi megszállás vagy betörés” következtében eltávozni kényszerült községi, kör- és segédjegyzőkre. Az utóbbi törvényi kiegészítésre feltételezhetően azért lehetett szükség, mert az 5244/1918. M.E. rendelet szigorúan véve csak a vidéki zavaragások következtében elmenekült jegyzőkről rendelkezett. A „ténylegesen” menekült jegyzők szintű napi 20 korona költségátalányt kaphattak, hasonlóképpen bőkezű utazási térítéssel kiegészítve, saját maguk és családtagjaik számára. A kiadott rendeletek intézkedtek a menekültek családtagjainak külön ellátásáról is, miszerint az illető menekült egy-két családtag esetén a napi költségátalány 50-, 3–5 családtag esetén 75-, öt vagy annál több családtag esetén a napi menekült átalány száz százaléka is szert tarthatott. A fizetések és a napi menekült átalány többszöri előlegezésére az alispánok kaptak engedélyt. A rendelet egyébiránt már ekkor is hangsúlyozta, hogy a jegyzők csak akkor hagyhatják el szolgálati helyüket, ha őket ott valós veszély, illetve erőszak fenyegeti.¹⁰ A gyakorlat szerint, ha az „elengedő” ok megszűnt, az igazoltan távollévő menekülteket „sürgősen” haza kellett irányítani, kivéve azokat, akiket idegen állam fegyveres ereje távolított el, de őket is mielőbb meg kellett próbálni visszavezetni a munka világába.¹¹

Miután a menekültek nagyrésze Budapestnek vette az útját, az 1918. november 20-án kelt 148630/1918. B.M. számú körrendelet a „zavargások következtében” elmenekültek elhelyezésére, elsősorban vidéken szándékozott megoldást találni. A korábban Budapestre érkezett menekülteket vidéki városokba kellett irányítani, akik pedig már valamely törvényhatóság területén tartózkodtak,

⁷ MNL HBML, IV. 1406/a. 10003/1918. Összeírási ívek terjesztése a menekültek között. 1918. december 17.

⁸ Magyarországi Rendeletek Tára, 1918: 2409.

⁹ Uo. 2404 és 2409.

¹⁰ Az idegen csapatok által történt területi megszállás, vagy betörés következtében hivatali székhelyükről eltávozni kényszerült, községi, kör- és segédjegyzők anyagi helyzetének enyhítése. *Belügyi Közlöny* 1918. november 27., 1710–1712.

¹¹ MNL HBML, IV. 906/b 27/1919. Közigazgatási tisztviselők eltávozásáról. 1918. december 23.

azokat ott is kellett tartani, és megpróbálni őket társadalmi források bevonásával, a környező falvak, illetve községek erőforrásainak segítségével ellátni. Ha ez nem volt lehetséges, abban az esetben lehetett a Belügyminisztériumhoz segélyért fordulni.¹² Számos levéltári forrás tanúskodik arról, hogy az államigazgatás mind az eljárás módja, mind pedig a segélyezés szempontjából eleinte ugyanolyan menekültek tekintette például azokat a jegyzőket is, akik két-három faluval odébb kellett, hogy meneküljenek, mint azokat, akik Erdély vagy Észak-Magyarország egyes városaiból tartottak az ország központja felé.

A Károlyi-kormány november 13-án tehát még csak a többnyire elszigetelt, lokális zavargások következtében elmenekültek segélyezéséről gondoskodott, a távolabbi területekről történő menekülés ugyanis még csak ekkor kezdődött igazán, és a nagyobb tömegek még nem érték el a fővárost. A román alakulatok például „csak” a november 20-i napokban szálltak meg először számottevően magyar többségű területeket, és az innen elmenekülő első nagyobb hulláma december elején érte el az ország központi területeit, és magát Budapestet.¹³ Más volt a helyzet azonban az ország déli területein, ahol a szerb csapatok 14-én már Pécsét is birtokba vehették.¹⁴ Nem lehetett hát véletlen, hogy a népkormány november 19-től a segélyezés kiterjesztéséről is határozott. Feltételezhetően ekkor érhatték el a fővárost az első, déli irányból érkező menekültek. Amikor azonban decemberben már Erdélyből és a Felvidék felől is egyre nagyobb tömeg zúdult a zsugorodó ország belső területeire, a kormányzat kénytelen volt „konkretizálni” a menekültügy problémáját, és némiképp kiemelni azt, a „hagyományos”, (belügy)minisztériumi keretek közül.

Nagyon fontos megemlíteni, hogy mindeközben Batthyány Tivadar belügyminiszter 1918. november 8-án Liber Endre Budapest-székesfővárosi tanácsjegyzőt nevezte ki „Magyarország, valamint Horvát Szlavónországek” területéről menekülő polgári lakosság kormánybiztosává. Liber feladata volt a lakosság ideiglenes elhelyezése és élelmezése, illetve ahogy arról már szó esett, Budapest tehermentesítése.¹⁵ Liber hivatala a budapesti Gerlóczy utca 11. szám alatt volt található, ahova a korabeli szóhasználattal „hazatérni” vágyó menekülteknek kötelező volt bejelentkezni.¹⁶ Liber menekült kormánybiztosi tevékenysége azonban napjainkban sem tisztázott, annak ellenére, hogy egészen 1919. novemberéig betölthette ezen tisztségét. *Budapest a menekültügy szolgálatában* című 1927-es tanulmányában maga Liber is csak az 1916-os menekültválság történéseiről számolt be, az 1918. novemberére utáni tevékenységét nem részletezte.¹⁷

¹² MNL HBML, IV. 906/b 143/1919. A menekültek elhelyezésének eljárás módja. 1919. január 3.

¹³ Fráter, 2000.

¹⁴ Romsics, 2018: 110.

¹⁵ Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1918. november 8., 3.

¹⁶ A felsőmagyarországi menekültek hazatérése. *Budapesti Hírlap*, 1919. január 1., 8.

¹⁷ Ablonczy, 2023: 7.

III. Egy második kormánybiztos kinevezése

Mindezek fényében meglehetősen érdekes, hogy a „gördülékenyebb ügymenet” érdekében, 1918. december 13-án a belügyminiszter előterjesztésére „*a működésükben akadályozott községi-, körjegyzői és egyéb községi alkalmazottak, valamint a vármegyei és városi alkalmazottak hivatalos működésének lehetővé tételére, rendszerinti alkalmaztatásukkal azonos vagy más működési körben leendő elhelyezésére*” dr. Hegymegi Kiss Pál¹⁸ személyében, budapesti székhellyel újabb kormánybiztost neveztek ki. Hegymegi feladatai összhangban voltak a korábban megvilágított irányvonallal, hiszen a menekültek helyben történő munkához juttatásával a kormányzat célja továbbra is Budapest tehermentesítése maradt. A kormánybiztos közvetlenül rendelkezhetett mind a vármegyei, mind a városi és községi alkalmazottakkal, döntéseit a hatóságok haladék nélkül kötelesek voltak végrehajtani. A késlekedő hivatalokat a kormánybiztos jogosan vonhatta felelősségre, alkalmazottjait eljárás nélkül felfüggeszthette. A hatáskörébe tartozó ügyekben minden jelentést közvetlenül Hegymegi nevére címezve kellett megtenni.¹⁹

A frissen kinevezett kormánybiztos nem is tétlenkedett sokat, ugyanis az 1/1918-as számú körrendeletében már pár nappal a kinevezését követően a menekültek sürgős nyilvántartásba vételét és azonnali adatszolgáltatást „követelt” valamennyi törvényhatóság és vármegye első tisztviselőjétől. Hegymegi elsősorban a menekültek számáról és a számukra biztosítható munkaalkalmakról kívánt minél pontosabb képet kapni. Mindaddig amíg nem érkeztek be a kormánybiztoshoz nagyobb mennyiségben kitöltött nyilvántartási ívek, hogy kellő rálátással rendelkezessen a kialakult helyzetről, a menekült közalkalmazottakról való gondoskodás kötelessége továbbra is az ország törvényhatóságainak vállán maradt. Hegymegi úgy vélte, hogy a „*leggyorsabb megoldás az volna, ha a hatóságok a nép széles rétegeivel karöltve minél több közigazgatási közalkalmazottnak régi hivatalos székhelyére visszatérését tennék lehetővé, és ezzel fölöslegessé tennék a különben szükségessé váló külön intézkedéseket.*”²⁰

Logikus elgondolás: ha nem jön több menekült, és a már megérkezettek hazamennek, nem lesz többet szükség menekültügyi intézkedésekre. A kormányzat tehát még az 1918-as esztendő vége felé is bízott abban, hogy az egyre nagyobb kereteket öltő népmozgást a menekültek egyszerű „hazatessékelésével” meg fogja tudni oldani. Ez a fajta logika működőképes lehetett például az

¹⁸ Hegymegi Kiss Pál (1885–1950): A debreceni jogakadémián végzett Hegymegi 1909 óta dolgozott a magyar közigazgatásban. 1918-ban miniszteri tanácsos lett, utóbb helyettes államtitkárként a menekült köztisztviselők kormánybiztosa. Belügyminisztériumi állásából a Friedrich-kormány idején mentették fel. A két világháború közötti politikai élet kiemelkedő ellenzéki politikusa, 1922–1935 között Debrecen nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselőjeként működött.

¹⁹ Kormánybiztosi kinevezések. *Belügyi Közlöny* 1918. december 15., 1818.

²⁰ MNL HBML, IV. 1406/a 10003/1918. Összeírási ívek terjesztése a menekültek között. 1918. december 17.

elűzött jegyzők esetében, (kiknek egyes becslések szerint országos szinten mintegy harmada kényszerült elhagyni szolgálati helyét)²¹ azonban ekkora hamarosan a Károlyi-kormánynak is fel kellett ismernie, hogy a környező országok agresszív terjeszkedő politikájának köszönhetően, illetve a belgrádi konvenció, a magyar közigazgatás fenntartására vonatkozó pontjainak módszeres megsértésének következtében, a menekültek számában nem várható apadás, épp ellenkezőleg. Fontos eleme az idézett szövegnek „a nép széles rétegeire” való utalás, hiszen akárcsak az 1916-os menekültválság során (és akárcsak Liber elképzelései esetében) a központi kormányzat 1918 őszétől kezdődően is számított a többségi társadalom hathatós támogatására (akár ruha, pénz vagy élelmiszeradományok formájában), mely egyértelműen összecseng a Károlyi-féle kormányzat a menekülteket vidékre irányító politikájával, ahol az ekkorra „éhező” nagyvárosokkal szemben, még elegendő mennyiségű élelmiszertartalék állhatott rendelkezésre.

Az összeírási ívek terjesztése a menekültek között végül 1918 legvégén, illetve 1919 januárjában kezdődhetett meg, kiknek a kitöltött nyomtatványokat két eredeti példányban a kormánybiztos számára kellett visszajuttatni, egyenesen a Belügyminisztériumba. Az „I. számú minta” 16 pontból állt (1. név, 2. állás, 3. tartózkodási hely, 4. eddigi alkalmazás helye [megye, járás, község], életkor, 5. különleges képesítés, 6. nyelvismeret, 7. eddigi illetmények [terményjárandóság, átalányok részletezendők], 8. családi állapot: családi pótlékot élvező családtagok száma, 9. nyugdíjba beszámítható szolgálati idő, 10. az állás elhagyásának oka, 11. visszamenetel lehetősége, 12. átadta-e hivatalát, mi történt a hivatalos pénzekkel?, 13. az állás elhagyásából van-e anyagi kára [részletezés, menekülési kiadások]?, 14. van-e ellene valamelyes eljárás folyamatban?, 15. az eltávozott megjegyzése és panaszai, 16. észrevétel) melynek utolsó rovatát minden esetben a kormánybiztos töltötte ki.²²

Látható, hogy a kérdések leginkább a „paraszti villongások” következtében elmenekülteknek „szóltak”, de az 1/1918-as számú rendeletében maga Hegymegi azt hangsúlyozta, hogy az 5. 6. és a 10., illetve 11. pontok „lelküismeretes” kitöltése különös fontossággal bír, tudniillik a legfontosabb. Ugyanis a szállás elhagyásának okára, illetve a visszatérés lehetőségére (ebben az esetben nem egyértelmű, hogy ezt a menekülteknek honnan kellett volna tudniuk) kérdező rovatok megmutathatták a kormánybiztosnak, hogy kik menekültek a megszálló csapatok, és kik a „lázongó vidék” elől. Az úgynevezett első mintából a törvényhatósági városok számára küldtek kérdőíveket, míg a második minta az alispáni hivatalhoz került, azaz a vármegye kisebb városai és települései között kellett terjeszteni.²³ Hiába azonban az erélyes sürgetés, Hegymegi még 1919 márciusában is

²¹ Révész, 2020: 78.

²² MNL HBML, IV. 1406/a 9974/1918. Összeírási ív. 1918. december 12.

²³ Uo.

arról panaszkodott Hajdú vármegye alispánjának, hogy a menekültek sok esetben rosszul töltik ki az összeírási íveket, nem jelölik meg pontosan tartózkodási helyüket, akadályt gördítve ezzel a folyamatos ügymenet elé.²⁴

Jól látható tehát, hogy a menekültek vidéki elhelyezésével a Károlyi-, illetve Berinkey-kormányoknak nemcsak önmagában Budapest tehermentesítése volt a célja, de az 1918 őszén lezajlott zavargások következtében az alig-alig funkcionáló közigazgatás működőképességének visszaállítása és fenntartása is. A modell sikertelenségéről tanúskodik Hegymegi egy ugyancsak márciusban kelt körlevele, melyben kifejti, hogy az ideiglenes elhelyezések nem érték el a közigazgatás folyamatos működésének biztosítását, ugyanis a szolgálattételre kirendelt tisztviselők betegsége vagy más okokra hivatkozva gyakorta igyekeztek kitérni a rendelkezések teljesítése elől, mi több, új állomáshelyüket a jobb beosztás reményében sokszor önkényesen elhagyták.²⁵ Velük szemben a kormánybiztos „megtorló intézkedések” kilátásba helyezését ígérte, melyhez azonban pontos tudásra lett volna szüksége, az egyes szabályszegőkről. Emiatt Hegymeginek újfent tájékoztatást kellett kérnie az alispánoktól, illetve polgármesterektől, kiknek meg kellett jelölni az engedelmet megtagadó tisztviselőket kirendelő rendeletek számát és a kinevezettek nevét. Egy ilyen bürokratikus „kanyar” újfent napokat, akár heteket vehetett igénybe, és tekintve az időpontot, a válaszok feltételezhetően már meg sem érkezhettek a kormánybiztos hivatalába.²⁶

Míndeközben, egy nappal 1918 karácsonya előtt, a Belügyminisztériumból is panasz érkezett, miután Budapesten úgy érezték, hogy a köztisztviselők „*túlzott aggodalomból kifolyólag*”, sok esetben feleslegesen menekülnek el állomáshelyükről.²⁷ Utasították hát a vármegye elöljáróit, hogy szabadságokat csak a legkülönlegesebb esetben adjanak ki, és a távollevőket azonnal szólítsák fel a visszatérésre. Ettől eltérő elbírálásra csak azok tarthattak számot, akiket valamely idegen állam fegyveres ereje távolított el pozíciójából, vagy kényszerített menekülésre. Esetükben nem lehetett szó hazaküldésről, őket minél hamarabb munkához kellett juttatni, mely nemcsak a segélyezést

²⁴ MNL HBML, IV. 1406/a 1978/1919. Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kirendelésével kapcsolatos problémák. 1919. március 15.

²⁵ Uo. Sámuel Miklós Oláhokcsárdról menekült jegyző például azért hagyta el a számára 1919. február 9-én szolgálattételre kijelölt Mikepércset, mert ott maga és családtagjai számára nem tudott ágyneműt beszerezni. Sámuel után Hajdúhadházra neveztek ki, ahol azonnal három hét eltávozást kért, hogy haza tudjon menni ingóságaiért. Szabadságát ezután többször is meghosszabbították, először augusztus 16-ig, majd egészen október 30-ig. Elmondása szerint azért nem volt mersze visszatérni, mert félt, hogy távollétében eladják földjeit a feje felett, amiket örökáron szeretne értékesíteni, de ehhez a Kormányzótanács hozzájárulása szükséges, melyet kijárni nem kevés idő. MNL HBML, IV. 906/b 27/1919; és 58/1919. Közigazgatási tisztviselők eltávozásáról. 1918. december 23.

²⁶ MNL HBML, IV. 1406/a 1978/1919. Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kirendelésével kapcsolatos problémák. 1919. március 15.

²⁷ A vidéki fosztogatásokról gyakran terjedtek túlzó, felnagyított rémhírek, előidézve a pánik öngerjesztő mechanizmusát. A káoszt fokozták a frontról hazaérkező katonák, akik nem tudták, vagy egyelőre nem is akarták a többévnnyi gyilkolás után újra felvenni a mindennapi élet ritmusát. Lásd Csíki, 2019: 133.

válthatta ki, de az egyre akadozó közigazgatás működését is stabilizálhatta.²⁸ A Belügyminisztérium 1919. február 1-jén újra megfogalmazta korábbi aggályait, hangsúlyozva, hogy habár „*az ellenálhatatlan erők behatása alatt munkájukat kényszerből szüneteltető közalkalmazottakra*” nem vonatkozhatnak a megtorló intézkedések, az ország vármegyéinek területein összesereglett alkalmazottakat utasítani kell, hogy állásaik elfoglalására „*három napon belül tegyenek komoly kísérletet*” (a januári kinevezések esetében még öt napot hagytak az új állomáshelyekre való beérkezésre²⁹). Azok ellen, akik távolmaradásukat nem tudták kellőképpen igazolni, fegyelmi eljárás indult, ami elbocsájtással végződhetett.³⁰ A fenti két szigorítani igyekvő rendelkezés jó példát mutat arra, amire a tanulmányban már korábban utaltunk, miszerint 1918 végére, 1919 elejére a hivatalos szervek már pontosan látták a menekültek közötti különbséget, de egészen a forradalmi kormányok bukásáig nem merült fel az idegen csapatok által elüldözöttek ügyeinek különálló intézése.

IV. Tisztázatlan hatáskörök

Az adminisztratív nehézségek ellenére arra is találni példát, hogy működőképes volt a kommunikáció a kormánybiztos és a menekültek között. Szócs Lajos 1916 első napjaitól kezdve körírnokként dolgozott a Kolozs vármegyei Szamosfalván. Elbeszélése szerint 1918. december 5-én este rablók támadták meg lakását, és miután 40-50 alkalommal rálöttek az épületre, elrabolták Szócs két sertését, ruháit és gabonakészleteit, mintegy 9 ezer koronaértékben. Szócs először csak családját menekítette Debrecenbe, majd miután a tettesek „*agyonveréssel*” fenyegették, maga is elmenekült. Szócs Lajos esete azért érdekes, mert habár nem az idegen csapatok elől menekült el, (a román hadsereg csak 1918 karácsonyán érte el Kolozsvárt, melynek ma már Szamosfalva is része) nemcsak egyik faluból a másikba „*futott*”, de rögtön több mint 400 kilométert tett meg családjával. Nem tudni miért pont Debrecenbe menekült, talán rokoni szálak fűzték a cívisvárosba, de a távolság függvényében nem beszélhetünk csupán egy egyszerű „*akadályozott*” községi alkalmazottról, aki pár tíz kilométerrel odébb menekült, hiszen Szócs esetében a visszatérésre vajmi kevés esély maradt.³¹

Szócs (aki Szamosfalván már november 1-je óta a körjegyzői teendőket is kénytelen volt ellátni) azzal a kéréssel fordult december 16-án a kormánybiztoshoz, hogy helyezze őt állami szolgálatba. Válaszában Hegymegi Debrecen város polgármesteréhez fordult, akit megkért, adja a

²⁸ MNL HBML, IV. 1406/a 3/1919. Túlzott aggályból történő menekülés. 1918. december 23.

²⁹ Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak helyettesítése és kirendelése. *Belügyi Közöny*, 1919. január. 26., 169.

³⁰ Debrecen Szabad Királyi Város hivatalos közleményei és hirdetőmenyei. *Debreceni Közöny*, 1919. február hó. 15–16.

³¹ A debreceni kötődést erősíti Szócs levelének utolsó sora: „*Kérésem támogatásául felemlítem, hogy kormánybiztos úr még Debreczenből személyesen ismer*”. MNL HBML, IV. 1406/a 152/1919. Szócs Lajos levele a kormánybiztoshoz. 1918. december 16.

kérelmező tudtára, hogy állami alkalmazásba való kinevezése nem áll módjában, csak községi, illetve körjegyzői pozíciókba helyettesítheti. Szőcsnek kárbejelentését is közvetlenül a Belügyminisztériumhoz kellett megtennie, nem pedig Hegymegi hivatalához.³² Az eset azért érdekes, mert Szőcs körírnokként maga is községi alkalmazott volt, tehát Hegymegi hatáskörébe tartozott. Az iratváltás kissé azt a hatást kelti, mintha Szőcs megfogalmazását a kormánybiztos szándékosan értené félre, holott lehet elég lett volna helyesbítést eszközölnie az „állami” megfogalmazáson. Az is kiviláglik, hogy a kormánybiztos hivatala pénzügyi téren sem volt autonóm, ami igencsak nagy hiányosság: minden bizonnyal sokkal egyszerűbb lett volna a menekültek ügyeit sikerre vinni, ha a munkába való kinevezés és a segélyezés egy helyről indult volna. Feltehetően ezt a kikaput tudta sok menekült kihasználni, amikor nem akarta új állomáshelyét elfoglalni, hisz az értelemszerűen a menekült segély elvesztését vonta volna maga után. Hegymeginek így újra és újra körlevelekkel kellett ostromolnia a vármegyei, illetve városi adminisztrációkat, hogy tájékoztassák őt arról, mennyi menekült van törvényhatóságuk területén, vagy kik nem akarják elfoglalni újonnan kijelölt (ideiglenes) állomáshelyüket. A kormánybiztos így tulajdonképpen működési ideje alatt végig információhiánnyal küszködött.³³ Ugyancsak beszédesek az „ideiglenesen” és „helyettesítésre” kirendelt szókapcsolatok: Budapesten még mindig annyira bíztak a helyzet magától való rendeződésében, hogy egyelőre nem adtak állandó munkát a menekülteknek, javarészt csak helyettesítésre küldték ki őket.

Ráadásul nem minden esetben a Belügyminisztérium volt illetékes, ha a menekültek adminisztrációjáról vagy pénzügyi ellátásáról volt szó, ugyanis például azok az igazságügyi alkalmazottak, akik hivatali székhelyüket kényszer vagy közvetlen veszély következtében voltak kénytelenek elhagyni (és itt nem tettek különbséget idegen csapatok vagy vidéki dúlások áldozatai között) az 1919. február 6-án kiadott 5000/1919. I. M. számú rendelet értelmében, eltávozásuk időpontját, okát és tartózkodási helyüket, ahol illetményeiket felvenni óhajtották, a felettes igazságügyi hatóságoknak, illetve magának az igazságügyminiszternek voltak kötelesek bejelenteni.³⁴ A kormánybiztos egyébiránt nemhogy a segélyezés, de a menekültek adminisztrálásában sem feltétlenül volt illetékes. A románok által szétlőtt Zilahról Debrecenbe menekültekről fennmaradt levéltári iratok alapján jól rekonstruálható, hogy a Hajdú vármegye székhelyére érkezett zilahiakról szinte minden esetben az alispáni hivatal készített jegyzőkönyvet, amit pár nap után követett a segélyek kifizetéséről szóló határozat. Mindazonáltal a Károlyi-, majd

³² Szőcsnek végül az alispáni hivatal kelt segítségre. Abban az esetben kaphatott elhelyezést és illetményeket, ha igazolni tudta, hogy valóban élethosszig megválasztott községi alkalmazott volt. MNL HBML, IV. 906/b 27/1919. Közigazgatási tisztviselők eltávozásáról. 1918. december 23.

³³ MNL HBML, IV. 1406/a 152/1919. Szőcs Lajos levele a kormánybiztoshoz. 1918. december 16.

³⁴ A magyar igazságügyminiszternek 5.000/1919. I. M. számú rendelete. *Budapesti Közlöny*, 1919. február 13., 5.

Berinkey-kormányok igyekeztek lelkiismeretesen gondját viselni az ekkor már egyértelműen a megszálló hadseregek által elűdözött menekülteknek. Hogy enyhítsék a meneküléssel járó költségeket, az állandó tisztviselői béreket korábban, előre is ki lehetett utalványozni, ami mellett úgynevezett menekülési költségátalányt is járt az elűdözött tisztviselőknek, mely összeget további pótlékok növelhettek.³⁵

Az 1918 őszétől kialakult segélyezési gyakorlaton a Berinkey-kormány 1919. április 1-jével kívánt változtatni, ugyanis úgy vélték, hogy miután az utódállamok újabb hűségesküt fognak követelni a még helyben maradt tisztviselőktől, a menekült állami alkalmazottak száma az elkövetkező hetekben-hónapokban oly mértékben meg fog emelkedni, hogy őket az akkor még érvényben lévő segélyezési gyakorlat életben tartásával, figyelembe véve az ország pénzügyi teherbíró képességeit, nem lesz lehetséges ellátni. Ennek értelmében a napi menekülési költségátalányt a menekült állami tisztviselők esetében 15 koronára szállították le, és arányosan további öt koronával csökkentették a családtagok után járó támogatás összegét is. Ezzel párhuzamosan csökkent a menekülési segély is, melyet a családfők esetében napi tíz, a családtagok esetében napi öt koronában határoztak meg, azzal a kikötéssel, hogy egy család legfeljebb napi negyven koronát kaphatott. Az az alkalmazott, aki ezek után nem tudta kellően igazolni, hogy valóban kénytelen volt elmenekülni, a jövőben egyáltalán nem tarthatott igényt segélyre.³⁶

Az ismert belpolitikai események következtében a menekültek segélyének csökkentése azonban már a tanács hatalom képviselőire maradt, akik március 25-én tűzték napirendre a menekültek ellátásának kérdését. A meglehetősen szűkszavú jegyzőkönyv tanúsága szerint, miután Landler Jenő a menekültek segélyének felemelést szorgalmazta, Pogány József hadügyi népbiztos nemhogy az emelést, de a Vörös Hadsereg érdekében a segélyezés teljes megszüntetését kérte. A Kormányzótanács végezetül négy korona további folyósításáról hozott határozatot, ami a menekülteknek folyósítandó segélyek meglehetősen radikális visszavágását jelentette.³⁷

V. De volt-e akkor különbség „menekült és menekült” között?

A hivatalos érintkezés során a kormánybiztos szinte sosem tett különbséget a menekültek között. A helyzet bonyolultságát egyébiránt jól mutatják a Hegymegi által 1919. január 12-én eszközölt, és január 26-án kihirdetett elhelyezések és helyettesítésre való kirendelések. Miután ugyanis egyáltalán nem volt a gyakorlat része, hogy feltüntessék a menekülés időpontját, illetve mikéntjét (adott

³⁵ 1918. november 13-ától a 6700/M.E. rendelet szerint már drágasági segély is utalványozható volt a közigazgatási alkalmazottak számára. Kollár, 2022: 272–273.

³⁶ MNL OL, K 27. 22. napirendi pont. 18–26. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. március 21.

³⁷ Imre, 1986: 73.

esetben, hogy valaki a lázongások vagy idegen csapatok elől menekült), annak megállapítása, hogy ki melyik kategóriába tartozik, javarészt merő találgatás csupán. A bonyolult helyzet bemutatásának érdekében némely tisztviselő nevét és beosztását, akiknek az eredeti, illetve a frissen kijelölt állomáshelye is feltüntetésre került, táblázatba foglaltuk. Mindezek után két „menekült kategória” került kialakításra: „*akadályozott*”, és „*menekült*”. Az *akadályozott* kategóriába azok kerültek, akik feltehetően nem az ellenséges csapatok következtében voltak kénytelenek állomáshelyet váltani, *menekültek* pedig értelemszerűen ezen fenti kategóriába beleilleszhető személyek lettek.

1. táblázat

Név, beosztás	Honnan? (település, vármegye)	Hová? (település, vármegye)	Menekült kategória
Salacz József (jegyző)	Dúd (Arad vm.)	Békésszentandrás (Békés vm.)	akadályozott
Dudevszky Béla (körjegyző)	Alsósztrégova (Nógrád vm.)	Balassagyarmat (Nógrád vm.)	menekült
Kovács Kálmán (körjegyző)	Fülekkelcsén (Nógrád vm.)	Balassagyarmat (Nógrád vm.)	menekült
Szilágyi Jenő (körjegyző)	Felsőtiszás (Nógrád vm.)	Balassagyarmat (Nógrád vm.)	menekült
Kassay Károly (jegyző)	Csigérszöllős (Arad vm.)	Balassagyarmat (Nógrád vm.)	akadályozott ³⁸

Az két táblázatba felvezetett személyekkel és kinevezésekkel kapcsolatban az jelenti a legnagyobb problémát, hogy nem ismerjük annak az időpontját, amikor az adott közigazgatási tisztviselő elhagyni kényszerült eredeti állomáshelyét, és megérkezett menekülése végpontjára. Emiatt a két kategória könnyen „összecsúsíthat”, hiszen lehettek olyanok, akik azelőtt hagyták el szolgálati helyüket, hogy azt megszállta volna valamelyik utódállam hadserege. Így azon tisztviselő, aki mellé menekült kategória került felvezetésre, adott esetben csak azért „lehetett” menekült, mert az eltávozás előtti szolgálati helyét utóbb megszállta a csehszlovák katonaság.³⁹ Érdekes megfigyelni továbbá, hogy a megnevezett tisztviselőket majd minden esetben igyekeztek ugyanabba a vármegyébe elhelyezni, ahol korábban is szolgálatot teljesítettek. Ennek nyilvánvalóan számos

³⁸ Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak helyettesítése és kirendelése. *Belügyi Közlöny*, 1919. január 26., 169–170.

³⁹ A demarkációs vonalak 1919. január eleji állásáról lásd Ormos, 2020: 109.

előnye volt: megmaradt például a helyismeret, és később egyszerűbben, költséghatékonyabban térhettek volna vissza eredeti állomáshelyükre. Salacz József esetében azonban egyértelműnek tűnik, hogy eltávozásában idegen csapatok keze, 1919 januárjában, még nem játszhatott közre. Említésre méltó, hogy a kormánybiztos két esetben is olyan településekre nevezett ki tisztviselőket, melyek 1919. január elején már cseh megszállás alá kerültek.⁴⁰

2. táblázat

dr. Gaszner József (Árva vármegyei főlevéltáros)	Alsókubin (Árva vm.)	belügyminiszter rendőri büntető főosztályába	menekült
Barcsay Ákos (járásifőszolgabíró)⁴¹	Puj (Hunyad vm.)	belügyminiszter rendőri büntető főosztályába	menekült
Dessewffy István (vármegyei főjegyző)	Eperjes (Sáros vm.)	belügyminiszter rendőri büntető főosztályába	menekült
Bokros Emil (járásifőszolgabíró)	Fogaras (Fogaras vm.)	belügyminiszter rendőri büntető főosztályába	menekült
Kelemen Béla (járásifőszolgabíró)	Mezöbánd (Maros-Torda vm.)	a működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kormánybiztosságához	menekült
Szabó József (városi főjegyző)	Pancsova (Torontál vm.)	a működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kormánybiztosságához	menekült
Hegedüs Nándor (községi jegyző)	(Balaton)Kiliti (Veszprém vm.) ⁴²	a működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kormánybiztosságához	akadályozott ⁴³

Akik viszont a második táblázat szerint jócskán messzebből érkeztek (Árva, vagy Hunyad vármegyék), főként minisztériumi munkára kerültek kinevezésre. Jelen esetben a kategorizálást eldöntő legfontosabb faktor kétséget kizáróan a távolság és a demarkációs vonal egyértelmű elhelyezkedése. Pancsova vagy Alsókubin már jóval hamarabb idegen csapatok kezére került, és egy főlevéltáros vagy magasabb beosztásban dolgozó, a „köznéppel” jóval kevesebb interakciót folytató tisztviselő esetében nehezebben is képzelhető el, hogy a „lázadozó” tömegek üldözték

⁴⁰ Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak helyettesítése és kirendelése. *Belügyi Közlöny*, 1919. január 26., 169–170.

⁴¹ Barcsay később Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja lett.

⁴² Ma Siófok része.

⁴³ Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak helyettesítése és kirendelése. *Belügyi Közlöny*, 1919. január 26., 169–170.

volna el lakhelyéről. De a menekülés idejének nem ismerete, még ebben az esetben is bármikor felülírhatná a távolság jelentette biztosnak tűnő kapaszkodót. Az azonban biztos, hogy még 1919 januárjában is sokan voltak kénytelenek elmenekülni a rossz közbiztonság és az annak köszönhető létbizonytalanság, félelem és veszélyérzet következtében.

Ha tehát a Károlyi-, majd a Berinkey-kormányok menekültpolitikája felől vizsgálódunk, mindenképpen érdemes észben tartani, hogy a vidék forradalma, illetve az utódállamok kiutasító politikájának következtében elmenekültek története csak együtt vizsgálható. Budapesten 1918 őszétől kezdve elsősorban segélyezési és munkaügyi kérdésnek tekintették a menekültek ügyét, a végsőkéig bízva abban, hogy hazatérésükkel előbb-utóbb magától rendeződik a probléma. Ennek következtében a forradalmi kormányok nem rendelkeztek (talán nem is rendelkezhetek) a menekültek hosszútávú integrációjának stratégiájával, a perspektíva hiányának köszönhetően pedig a menekültekkel kapcsolatos tevékenységek javarészt elaprózódtak, különböző társadalmi, szociális szervezetek jöttek létre, melyek adott esetben „égtáj” szerint segélyezték a repatriálókat. Kezdetől fogva külön menekültpolitikával bírt például az államvasút is, melyet inkább kevesebb, mint több sikerrel tudtak összehangolni az kormányzat elképzeléseivel.⁴⁴

VI. Összegzés

Összességében megállapítható, hogy az 1918 végére kialakult menekültekkel kapcsolatos politika a Népköztársaság bukásáig gyakorlatilag nem változott. A központi elképzelés nem is lehetett volna ideiglenebb: segélyezés majd helyettesítéssel történő (ideiglenes) kinevezés. A menekültekkel leginkább a helyi szintű, vármegyei vagy városi adminisztrációk foglalkoztak, mellyel helyel-közel sikerült elérni az 1918 novemberében kitűzött célokat, jelesül Budapest tehermentesítését vidéki elhelyezésekkel. Ha volt is hát központosítási szándék Hegymegi kormánybiztosi kinevezése mögött, az inkább egyfajta szervezői, logisztikai feladatkörben összpontosult: elősegíthette a menekültek országos szintű elhelyezését, és ellenőrizhette a vidéki közigazgatási szervek és a Belügyminisztérium közötti kommunikációt, együttműködést.⁴⁵

A közigazgatás menekültekkel történő egyben tartása azonban kevésbé volt sikeres: a kirendelt közigazgatási alkalmazottak ugyanis nem minden esetben mutattak hajlandóságot munkájuk újrakezdésére, melynek épp úgy megvoltak a pénzügyi, mint „pszichológiai” okai. Érdekes itt Révész Tamás *Nem akartak katonát látni?* című hiánypótló, fontos munkájára utalni: 1918 végére a magyar társadalom elfáradt. Akárcsak a katonákban, a közigazgatási

⁴⁴ A MÁV menekültpolitikájáról lásd Szűts, 2012: 89–112.

⁴⁵ Azt megítélni, hogy Hegymegi és Liber kormánybiztosok között mekkora mértékű volt, ha volt egyáltalán együttműködés, az elsődleges források jelenlegi ismerete szerint aligha lehet.

alkalmazottakban sem volt meg a szándék, hogy az 1918 előtti kerékvágásba visszatérjenek, életüket pedig egyáltalán nem voltak hajlandóak veszélyeztetni a közigazgatás működéséért (lásd Hegyemegi, vagy a Belügyminisztérium folyamatos panaszait). Hogy is lehetett volna eredményesen fegyverben tartani egy több százezer lelket számláló hadsereget, vagy fenntartani a megszállás alá került területek magyar adminisztrációját, amikor az egyre zsugorodó ország területein sem sikerült az állam „lelkének” számító közigazgatást megfelelően működtetni.

VII. Iratok

1.

Budapest, 1918. december 12.

Hegymegi Kiss Pál kormánybiztos első számú tájékoztató körlevele hivatalának felállításáról, és az akadályozott tisztviselők számának mielőbb szükséges összeírásáról.

1 szám./1918

Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kormánybiztosa.

Tárgy: A működésükben akadályozott és hivatalos székhelyük elhagyására kényszerült községi közigazgatási alkalmazottak összeírása.–

Valamennyi törvényhatóság tisztviselőjének.

A népkormány az 1912: LXIII. t. cz. 4 §-a alapján a működésükben akadályozott községi, körjegyzők és egyéb községi alkalmazottak, valamint a vármegyei és városi alkalmazottak hivatalos működésének lehetővé tételére, rendszerszinti alkalmaztatásukkal azonos, vagy más működési körben leendő elhelyezésére, és az ezzel kapcsolatos kérdések megoldására kormánybiztossá nevezett ki.–

A reám bízott hatáskör gyakorlása azt a célt is szolgálja, hogy a községi közigazgatás zavartalan menete a lehetőséghez képest helyreállíttassék.

E végből elsősorban tudnom kell azt, kik voltak kényszerítve székhelyüket és munkakörüket odahagyni, illetőleg kik vannak hivatalos működésükben akadályozva és hogy ezekre a közszükségletek kielégítése tekintetében mennyiben számíthatok.⁴⁶

Felhívom tehát alispán/polgármester urat, szíveskedjék a törvényhatósága területére menekült idegen törvényhatóságbeli, valamint székhelyük elhagyására kényszerített saját törvényhatóságbeli községi- kör és segédjegyzők, ugyszintén egyéb községi közigazgatási alkalmazottak között a mellékelt I-ső minta szerinti ívet szétosztani és őket arra utasítani, hogy azt közvetlenül hozzám azonnal terjesszék fel.–

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy a kérdő-ív rovatait lehető részletesen azonban minden bőbeszédűség mellőzésével kell kitölteni. Különös fontossággal bír az 5-ik és 6-ik és a 10 és 11

⁴⁶ Itt utalnánk vissza a tanulmány azon megállapításaira, melyek már korábban felhívták a figyelmet arra, hogy a Károlyi-kabinet menekültpolitikája az egyre gyengébben funkcionáló közigazgatás feljavítása érdekében fontos szerepet szánt a menekült tisztviselőknek.

számú rovatok lelkiismeretes kitöltése, mert egyedül ez teszi lehetővé, hogy az illetőt ismét közszolgálatban alkalmazni lehessen. A 7. rovatban ki kell tüntetni azt is, hogy az illető illetményeiből mit vett fel, és hogy a föld-járandóságán az őszi gazdasági munkákat elvégezte-e. Az érdekelteket alispán/polgármester úr külön is figyelmeztesse, hogy az intézkedés sikere függ a kérdőívek kitöltésének és hozzám juttatásának gyorsaságától.–

/: csak a vármegyei alispánoknak :/

Felhívom egyúttal alispán urat arra, töltesse ki a járási főszolgabírák által a II. számú mintának megfelelő kimutatást is, és azt haladéktalanul terjessze fel általuk hozzám.–

A II. számú mintát minden községre, körjegyzőségre külön kell kiállítani. A 3. rovatba az elmenekült illetőleg működésükben akadályozott egyéneket együttesen kell felvenni. A 4-ik és 5-ik rovatba a járási főszolgabíró ne egyéni véleményét, hanem lehetőleg a helyi demokratikus elemekkel összekötötésbe lépve a leszélesebb néprétegek közfelfogását vegye be, nehogy az illetőknek állásukba visszamenetele, illetőleg visszahelyezése újabb zavaroknak váljék okává.

Mínt hogy a közigazgatás zavartalan menetének helyreállítását csak a rendelkezésre álló munkaerők és a munkaerőben beállott összes hiányok áttekintése után kísérelhetem meg, a II. számú mintájú összeírási ívek felterjesztését szintén rendkívül sürgősen kérem.–

Budapest, 1918. évi december hó 12.-én.

Hegymegi Kiss Pál
kormánybiztos.⁴⁷

2.a

Debrecen, 1918. december 16.

Szócs Lajos szamosfalvai körírnok levele Hegymegi Kiss Pál kormánybiztoshoz, melyben beszámol az őt ért atrocitásokról, és kéri mielőbbi állami alkalmazását.

Kormánybiztos úr!⁴⁸

⁴⁷ MNI HBML, IV. 1406/a 9974/1918. Összeírási ív. 1918. december 12.

⁴⁸ A következő rövid üzenetváltás meglehetősen jól szemlélteti, hogy egy adott ügykörön belül, milyen gyorsasággal ment végbe a kommunikáció a kormánybiztosság, illetve egy vármegye központ nagyságú város előjárósága között. Figyelemre méltó, hogy a Szócs ügye egészen a helyettes polgármesterig jutott, de a későbbi időkben is gyakori volt, hogy a repatriálók ügyeit mind városi, mind vármegyei szinten igencsak magas pozíciókból intézték. Szócs Lajos 1918. december 16-án Budapestről címezte kérvényét, majd ceruzával írta mellé debreceni lakcímét. Kérelme szinte pontosan tíz napot pihent a kormánybiztosnál, majd a debreceni városházán is. Csak remélhető, hogy az ekkorra már ezrével az országba özönlő menekültek ügyeit más esetekben nagyobb serénységgel kezelték.

Alulírott azon alázatos kéréssel fordulok kormánybiztos úrhoz, hogy engemet állami alkalmazásban részesítsen.⁴⁹ Kérésemet a következőkkel indokolom.

1916. január hó óta vagyok Szamosfalva községben⁵⁰ alkalmazva, előbb mint körírnok, majd pedig a folyó évi december hó 5-éig mint helyettes körjegyző működtem. Múlt hó 24-én este ¼ 10 órakor 15 fegyveres rabló lakásomat megtámadta, lakásomra negyven vagy ötven lövést tett, s közben ingóságaimat nevezetesen két kövér sertésemet ruhaneműimet és gabonakészletemet körülbelül 9.000 korona értékben elrabolták. A megtörtént eset után családomat Debrecenbe szállítottam, magam pedig a község ügyeit tovább intéztem, de mert tettesek agyonveréssel fenyegettek a községből magamnak is távoznom kellett. Ez idő szerint minden kereset és foglalkozás nélkül állok, családom nélkülözést szenved. Alkalmazásomat ismételve alázattal kérem. A vezető közigazgatási jegyző a körjegyzőséget még november hó 1-én elhagyta és ennek folytán a helyettesítéssel lettem a főszolgabíró által megbízva.

Kérésem támogatásául felemlítem, hogy kormánybiztos úr még Debrecenből személyesen ismer.

Budapest, 1918 évi december hó 16-án.

Debrecen, Ajtó utca 43.⁵¹

Szöcs Lajos

2.b

Budapest, 1919. január 5.

Hegymegi Kiss Pál kormánybiztos válasza Szöcs Lajos állami alkalmaztatását sürgető levelére, melyben kijelenti, hogy Szöcsöt csak is kizárólag községi, illetve körjegyzői munkakörben tudja helyettesíteni.

Szám: 34/1918

Működésükben akadályozott községi, vármegyei, és városi alkalmazottak kormánybiztosa

Szöcs /lakik: Ajtó utca 43/ kérvényét mellékelve kiadom. Kérem szíveskedjek kérelmezőt értesíteni, hogy az állami alkalmazásban való részesítés módomban nem áll, azonban községi illetve körjegyzőségbe helyettesíthetem.

⁴⁹ Az aláhúzások kék ceruzával az eredeti szövegben is így találhatóak meg.

⁵⁰ Szamosfalva községet barna színű ceruzával húzták alá, feltehetően utólag. Az aláhúzástól egy nyíl vezet a „Kormánybiztos úr” megnevezés mellé, ahová odaírták, hogy Kolozs megye.

⁵¹ Utólag, fekete színű ceruzával kelt címezés.

Kérem továbbá nevezettet értesíteni arról, hogy ingóságainak tönkretételéből eredő kára miatt Belügyminiszter úrhoz fordulhat.⁵²

Budapest, 1919. évi január hó 5.-én

Hegymegi Kiss Pál
kormánybiztos⁵³

2.c
Debrecen, 1919. január 13.

Debrecen előljárósága közli Szócs Lajossal Hegymegi Kiss Pál kormánybiztos üzenetét, miszerint elhelyezése állami pozícióba nem lehetséges.

DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS POLGÁRMESTERE

Érkezett 1919. jan. 10.

152/1919. eln. szám.

1 drb. mell.⁵⁴

Szócs Lajos részére⁵⁵

Debreczen

Ajtó u. 43.

A Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kormánybiztosának 34./1919. számú leirata folytán értesítem, hogy állami alkalmazásban való vétetés iránti kérelme nem teljesíthető, azonban községi illetve közjegyzőségbe nevezett Kormánybiztos úr behelyettesíti. Ugyancsak a leírás értelmében értesítem, hogy ingóságainak tönkretételéből eredő károk miatt Belügyminiszter úrhoz kell fordulnia.

Debr. 1919. jan. 13.

Kiadta:

⁵² Meglehetősen fontos adat, hiszen egészen 1922-ig a Belügyminisztérium segélyezte a menekülteket, illetve térítette káraikat.

⁵³ A kérelmet 12 nappal később, 1918. december 26-én vették nyilvántartásba a kormánybiztos hivatalában, majd azzal a lendülettel irattárba is helyezték.

⁵⁴ Mindez a polgármester pecsétjén belül. Az elnöki szám fekete tintával, kézzel került kitöltésre.

⁵⁵ Innentől kezdve fekete tintával kézzel írva folytatódik.

Csóka⁵⁶

pmter. h.

[?]⁵⁷Kiadva: 1919. jan. 15.⁵⁸

3. Budapest, 1918. december 17.

Hegymegi Kiss Pál kormánybiztos levele az ország törvényhatóságainak elöljáróiboz, miszerint a városok, illetve a vármegyék mindaddig amíg a menekültek számát felmérő kérdőívek vissza nem érkeznek a kormánybiztos hivatalába, kötelesek a repatriálók felől állandó jelentésekkel szolgálni.

Szám: 37/1918

Működésükben akadályozott községi, városi és vármegyei alkalmazottak kormánybiztosa

Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének

A működésükben akadályozott községi, városi és vármegyei alkalmazottak kérdését csakis abban az esetben vihetem a megoldáshoz közel, ha minden oldalról megfelelő támogatásban részesülök, és megfelelő áttekintésem van úgy a rendelkezésre álló munkaerőkről, mint a munkaalkalmakról. – Ezt a célt szolgálja elsősorban az 1/1918 számú körrendelettemmel elrendelt nyilvántartás, illetőleg adatszolgáltatás is. –

Addig is azonban, amíg körrendeletem alapján az összeírási ívek hozzám nagyobb tömegben beérkeznek és így a helyzetről részletese képet kapok, szükségesnek tartom, hogy a törvényhatóságok első tisztviselőit és általuk az alájuk rendelt hatóságokat felhívjam a működésükben akadályozott, vagy hivatalos székhelyükről bármilyen más okból távozásra kényszerült említett közalkalmazottak elhelyezéséről a lehetőségekhez képest leendő gondoskodásra. – Természetesen legüdvösebb megoldás az volna, ha a hatóságok a nép széles rétegeivel karöltve minél több közigazgatási közalkalmazottnak régi hivatalos székhelyére

⁵⁶ Csóka Sámuel (1873–1931): A grazi egyetemen jogi tanulmányokat folytató Csóka több mint harminc évig állt Debrecen városának szolgálatában. 1896-ban mint közigazgatási gyakornok állt munkába, és 1926-ban végül polgármester-helyettes, főjegyző státuszából vonult nyugdíjba. 1920 és 1924 között polgármesterként vezette Debrecen, Hubert Ottó főispánsága után pedig egy rövid ideig helyettes főispánként is tevékenykedett. Lásd Debrecen gyásza. *Városok Lapja*, 1931. június 1., 248.

⁵⁷ Kiolvashatatlan szignó.

⁵⁸ Odapecsételve, de a pecsétben a dátumot fekete tintával írták át 15-re. MNL HBML, IV. 1406/a 152/1919. Szócs Lajos levele a kormánybiztoshoz. 1918. december 16.

visszatérését tennék lehetővé, és ezzel fölöslegessé tennék a különben szükségessé váló intézkedéseket.

Amennyiben ez leküzdhetetlen nehézségekbe ütköznék, és a kérdésnek hivatalos eljárás nélküli megoldása lehetetlennek bizonyul, részletes adatszolgáltatás előtt is jelentést kérek a törvényhatóság területén egy helyre menekül, vagy egyéb okokból egy helyen tömörült közalkalmazottak számáról, valamint a közalkalmazottak által teljesen elhagyott olyan helyekről, ahova a közigazgatás zavartalan menetének biztosítása végett a más helyen feleslegessé vált közalkalmazottakat irányíthatnám, végül a törvényhatóság területén esetleg lévő azokról a munkaalakokról / : hivatali állásokról vagy az illetők elhelyezkedését lehetővé tevő egyéb alkalmazásokról:/ amelyek – bár ideiglenesen - a közalkalmazottaknak létalapul szolgálhatnak. –

Tájékoztatóul megjegyzem még, hogy a jelentést az ügy sürgősségére való tekintettel azonnal meg kell tenni. –

Budapest, 1918. december hó 17.-én

Hegymegi Kiss Pál
kormánybiztos

DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS POLGÁRMESTERE⁵⁹

Érkezés 1918. december 22

10113/1918 eln. szám.

– drb. mell.

9949-9974/918⁶⁰

4.

Budapest, 1918. december 23.

Nagy Vince belügyminiszter körlevele az ország törvényhatóságainak eljáróihoz, melyben kifejti, hogy a menekült tisztviselők gyakorta csak „túlzott aggályból” hagyják el állomásbelyeiket, pedig helyben maradásuk, illetve miharabbi visszatérésük eredeti állomásbelyükre kritikus a közigazgatás fenntartásának szempontjából.

Szám: 153932/1918.

V. – b

Magyar belügyminiszter

⁵⁹ A következő információk Debrecen polgármesterének kék pecsétjében találhatóak. A végén található számot az eredeti iratban kék tintával húzták alá.

⁶⁰ MNL HBML, IV. 1406/a 10003/1918. Összeírási ívek terjesztése a menekültek között. 1918. december 17.

Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének.

Budapest kivételével

Sajnálattal tapasztalom, hogy a közalkalmazottak, közöttük éppen a közigazgatási tisztviselők hivatalos székhelyükről sokszor túlzott aggályoskodásból, kényszerítő ok nélkül is eltávoztak és idegen helyen tartózkodnak.

Fölösleges hangsúlyoznom, hogy a közszükségletek kielégítése csak a közigazgatás zavartalan menetének biztosításával történhetik, ami viszont szükségessé teszi, hogy minden közalkalmazott teljes munkaerejével és kötelességérzetével munkálkodjék a közfeladatok megoldásában. Ezekben a válságos időkben a haza minden fiának fokozott munkájára szükség van.

Felhívom alispán/polgármester urat, hogy a hatósága alá tartozó községi, városi és törvényhatósági közalkalmazottaknak újabb intézkedésemig szabadságot csakis a legkivételesibb, különleges méltánylást érdemlő körülmények fennforgása esetében engedélyezze, s az alárendelt hatóságokat is ebben az irányban tájékoztassa. Felhívom továbbá, hogy az igazolatlanul távollevő közalkalmazottakat szólítsa fel az azonnal való hazatérésre és nem engedelmeskedés esetében az illetőket vonja felelősségre.

A hivatalos székhelyükről távollevő közigazgatási alkalmazottak közül ettől eltérő elbírálásra csak azok tarthatnak számot, akiket idegen állambeli fegyveres erő távolított el alkalmazásukból, avagy a hivatalos székhelyükön felmerült zavargások akadályoznak működésükben, esetleg kényszerítettek a távozásra.

Különösen az utóbbiaknak rendes foglalkozásukba visszavezetése elsősorú közérdek. Ezen célból minden rendelkezésre álló eszközt igénybe kell venni annak elérése végett, hogy az illetőkre hivatalos tennivalóik újbóli felvételéből személyes veszély, vagy anyagi kár ne háramoljon. Felhívom az alispán/polgármester urat, hogy a főispáni tennivalók ellátásával megbízott kormánybiztos úrral egyetértve, a legszélesebb körben tájékoztassa a népeiséget aziránt, hogy szakképzett, az eddigi ügymenetben és a felmerülő közszükségletek tekintetében tájékozott tisztviselők nélkül a közfeladatok megoldása el sem képzelhető, és hogy ezeknek az ügyek intézésétől kényszerű távolmaradása a legszélesebb néprétegek jól felfogott érdekébe is ütközik.

A községi közigazgatásban jelentkező nagymérvű zavarra való tekintettel, különösen a községi képviselőtestületeket és az ottan demokratikus alakulatokat, kell bevonni a felvilágosításnak ebbe a munkájába, és haladéktalanul tájékoztatni kell őket arról, hogy most csak ideiglenes megoldásról, átmeneti állapot teremtéséről kell sürgősen gondoskodni; óhajtaikat majd a végleges közigazgatási reform, illetőleg ennek a kérdésnek részletes tárgyalása során juttathatják kifejezésre.

Felhívom különösen a vármegyei alispánokat, hogy az említett módon és az említett alakulatok útján tájékoztassák a falusi népességet arról is, hogy a közfeladatok megvalósításánál különösen a községi jegyzők közreműködésére az államnak feltétlenül szüksége van, és hogy egyesek visszaéléseiért ezt az egész közszerződési kart kedvezőtlen elbírálásban részesíteni nem lehet. Utalni kell arra is, hogy 147989/III. – 1918 számú rendeletem alapján a zavargások alkalmával történt pusztításokért a kipuhatható tettesek a községi jegyzőkkel szemben is kártérítéssel és vagyoni felelősséggel tartoznak.

Ezzel szemben az ország lakosságának meg kell szerezni azt a megnyugtatót, hogy a közhatalom gyakorlásában elkövetett legkisebb mulasztás is megérdemelt súlyos megtorlásban részesüljön. Mindazokban az esetekben tehát amikor közigazgatási közalkalmazott ellen indokolt panasz merül fel, azonnal a legszigorúbb eljárást kell megindítani, és a fegyelmi eljárást soron kívül kell lefolytatni. a Fegyelmi eljárások megindítása esetében a működésükben akadályozott községi, városi és vármegyei alkalmazottak kormánybiztosához /: Budapest, I. ker. Vár. Belügyminisztérium/ haladéktalanul jelentést kell tenni.

Bízom benne, hogy az alispán/polgármester úr felismeri az ügy fontosságát és a közigazgatási szervezet működésének újrafelvétele érdekében a helyi viszonyokhoz képest minden eszközzel biztosítani törekszik a kitűzött cél elérését.

Budapest, 1919. évi december hó 23.-án

Nagy Vince⁶¹

5. Budapest, 1919. március 10.

Hegymegi Kiss Pál kormánybiztos körlevele az ország törvényhatóságaihoz, melyben felhívja a figyelmet arra, hogy egyes köztisztviselők kötelességükkel ellentétben nem jelentik hivatalának tartózkodási helyük adott esetben történő változását.

Szám: 2103/1919

Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kormánybiztosa.

⁶¹ Nagy Vince (1886–1965): A Kolozsváron jogászként végzett Nagyot a forradalmi átmenet követően 1918. november 14-én először a Károlyi-kormány miniszterelnökségi államtitkárává nevezték ki, majd 1918. december 12-étől a kormány belügyminisztere, egészen Károlyi 1919. március 21-i lemondásáig. Ezután Erdélybe költözött, majd 1922-ben ő maga is repatriált Magyarországra. MNL HBML, IV. 1406/a 3/1919. Túlzott aggályból történő menekülés. 1918. december 23.

A működésükben akadályozott közigazgatási alkalmazottak által kitöltendő összeírási ívek végére illesztett figyelmeztetés szerint a tartózkodási hely minden egyes változását az illető tisztviselő hozzám azonnal bejelenteni köteles.

Ennek dacára azt tapasztaltam, hogy a szobán levő alkalmazottak ebbeli kötelességüknek sok esetben nem tesznek eleget s ez által a vezetésem alatt álló kormánybiztosság feladatát képező elhelyezések elé akadályokat gördítenek.

Felkérem alispán/polgármester urat szíveskedjek a hatósága területén tartózkodó összes, működésükben akadályozott közigazgatási alkalmazottakat alkalmas módon sürgősen felhívni, hogy tartózkodási hely változásukat hozzám minden egyes esetben annyival inkább azonnal jelentsék be, - mert a be nem jelentésekből származó hátrányokért a felelősséget ők viselik.

Budapest, 1919. évi március hó 10.-én

Hegymegi Kiss Pál
kormánybiztos.⁶²

6.

Budapest, 1919. március 15.

Hegymegi Kiss Pál kormánybiztos panaszos levele az ország törvényhatóságaihoz, melyben kifejti, hogy egyes tisztviselők a hivatalos utasítás ellenére sem hajlandóak elfoglalni a számukra kijelölt állomáshelyeket.

Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kormánybiztosa.

Szám: 2210/1919.

Több ízben észleltem, hogy a működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak közül többen, a kiket hivatalos teendőik elvégzésére egyes közigazgatási szervekhez és hatóságokhoz kirendeltem, a kirendelő rendelkezésemnek nem tettek eleget s ideiglenes állomáshelyeiket máig sem foglalták el.

Szükséges, hogy ezekről az alkalmazottakról minden esetben pontos tájékozódást szerezzek és velük szemben a szükségeshez képest a megtorló intézkedéseket megtehessem.

Éppen ezért felkérem alispán/polgármester urat, szíveskedjék azokról a törvényhatósága területére kirendelt alkalmazottakról, akik állásaikat kirendelésem dacára el nem foglalták azok nevének, eredeti állásának s a kirendelő rendelet számának feltüntetésével pontos kimutatást

⁶² MNL HBML, IV. 1406/a 1450/1919. Szolgáltatételre jelentkezett menekültek. 1919. március 10.

készíteni s azt hozzám sürgősen felterjeszteni s a jövőben is minden ilyen esetet tudomásomra hozni.

Budapest, 1919. évi március 15.-én

Hegymegi Kiss Pál
kormánybiztos

A város polgármesterének

Debrecen⁶³

⁶³ Az utolsó két sor fekete tintával, kézzel írva. MNL HBML, VI. 1406/a 1978/1919. Működésükben akadályozott községi, vármegyei és városi alkalmazottak kirendelésével kapcsolatos problémák. 1919. március 15.

VIII. Felhasznált források és szakirodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

Magyar Nemzeti Levéltár Hadú Bihar Vármegyei Levéltára

MNL HBML, IV. 906. Hajdú vármegye alispánjának iratai

MNL HBML, IV. 1405. Debrecen Város Tanácsának iratai

MNL HBML, IV. 1406. Debrecen Város Polgármesteri Hivatalának iratai

Korabeli kiadványok

Magyarországi Rendeleték Tára, 1918.

Magyarországi Rendeleték Tára, 1918. Budapest, Magyar Belügyminisztérium, 1918.

Sajtókiadványok

Belügyi Közlöny, 1918–1919

Budapesti Hírlap, 1918

Budapesti Közlöny, 1919

Debreceni Közlöny, 1919

Városok Lapja, 1931

Szakirodalom

Ablonczy, 2023

Ablonczy Balázs: „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyében. *Történelmi Szemle* 2023/2. 1–16.

Ablonczy, 2020

Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

Csóti, 2022

Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának kezdetei, 1918–1924. *Limes* 2002/2. 25–39.

Csíki, 2020

Csíki Tamás: A parasztság „forradalma” 1918-ban. In: Bódy Zsombor (Szerk.): *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után*. Budapest, MTA BTK TTI, 2019. 129–150.

Fráter, 2000

Fráter Olivér: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás* 2000/2. 242–263.

Hatos, 2018

Hatos Pál: *Elátkozott köztársaság*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

Imre, 1986

Imre Magda: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1986.

Kollár, 2023

Kollár János Miklós: A trianoni menekültek elhelyezésének kérdése és kislakásépítések Debrecenben. *Századok* 2023/1. 59–80.

Kollár, 2022

Kollár János Miklós: Zilahi menekültek Debrecenben 1919 tavaszán. *Debreceni Szemle* 2022/3. 263–275.

Koloh, 2020

Koloh Gábor: A trianoni menekültek száma. In: Úton Ablonczy Balázs (Szerk.): *Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után*. Budapest, MTA BTK TTI, 2020. 11–22.

Ormos, 2020

Ormos Mária: *Padovától Trianonig*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020.

Petrichevich, 1924

Petrichevich Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy éves működéséről*. Budapest, Pesti Nyomda, 1924.

Révész, 2020

Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, MTA BTK TTI, 2020.

Romsics, 2018

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018.

Szűts István Gergely, 2018

Szűts István Gergely: Optálási jegyzőkönyvek mint a trianoni menekültkérdés forrásai. *Századok* 2018/6. 1237–1260.

Szűts, 2012

Szűts István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája, 1918–1924. *Múltunk* 2012/4. 89–112.